

ПРЕДРАГ Р. МИРКОВИЋ*
ЈЕЛЕНА Н. СТОЈШИЋ ДАБЕТИЋ
Правни факултет за привреду и правосуђе
Нови Сад

УДК 351.77:330.34
Прегледни рад
Примљен: 20.08.2020
Одобрен: 10.09.2020
Страна: 55-68

АЛТЕРНАТИВНИ НАЧИНИ ОРГАНИЗОВАЊА ПРИВРЕДНОГ ПОСЛОВАЊА ЗА ВРЕМЕ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19 - ИЗАЗОВИ ЕЛЕКТРОНСКЕ ТРГОВИНЕ

Сажетак: Настанак пандемије вируса COVID-19 је у потпуности променио понашање државе, друштва и појединца. Пандемија представља нови ризик за здравствену сигурност друштва одн. појединца, и сведоци смо како је у протеклих осам месеци преобликовала све сфере начина функционисања држава, друштва и појединаца, па последично и привреде односно економије. Аутори рада анализирају један од одговора привреде и привредних субјеката на последице пандемије вируса COVID-19 у контексту примене електронске трговине као концепта пословања у измењеним околностима, као механизма организовања пословања. Циљ рада јесте анализа утицаја пандемије вируса COVID-19 на пословање привредних субјеката и последична промена начина пословања учесника на тржишту у контексту примене различитих концепата електронске трговине као нове стварности у њиховом пословању.

Кључне речи: пандемија COVID-19, глобална економија, привредно пословање, електронска трговина

Увод

Фундаментални основ успешног пословања светске привреде и привредних субјеката, јесте стабилност и извесност глобалних, регионалних и локалних тржишта. Без стабилности и сигурности пословања, светске и регионалне привреде, као и учесници на тржишту, не могу да послују прогресивно и успешно.¹ Настанак пандемије вируса COVID-19 је у потпуности променио по-

* mirkovic@pravni-fakultet.info

¹ У прошлости, највећи изазови за стабилност и сигурност пословања јесу били везани за ратне сукобе различитог интензитета, као и дипломатско-политичке сукобе који су стављали стабилност, односно сигурност пословања у стање неизвесности и несигурности. Последично, у таквим околностима пословање привреде и привредних субјеката јесте било угрожено факторима који су негативно утицали на све параметре привредног пословања. Ипак, поред традиционалних ризика и изазова у пословању привреде који су претходно описани, свет данашњице јесте свет са новим изазовима који у претходном периоду нису били од већег значаја за привредно пословање. Нови ризик и нова данашњица која је у протеклих осам месеци преобликовала све

нашање државе, друштва и појединца. Последично, осим губитка живота људи, највеће последице пандемије вируса COVID-19 јесу економске природе. Реч је о глобалном феномену који се већ сада може оценити као историјски, чије су последице у сваком контексту исте, биће дугорочног карактера, без јасне извесности њиховог коначног деловања. У овом раду је анализиран шири контекст пандемије вируса COVID-19, утицај државних политика у погледу предузимања мера за ограничење ширења вируса које су последично утицале на економију држава и на начин пословања привредних субјеката у тако промењеним околностима. Аутори рада анализирају један од одговора привреде и привредних субјеката на последице пандемије вируса COVID-19 у контексту примене електронске трговине као концепта пословања у измењеним околностима, као механизма организовања пословања. Циљ рада јесте анализа утицаја пандемије вируса COVID-19 на пословање привредних субјеката и последична промена начина пословања учесника на тржишту у контексту примене различитих концепата електронске трговине као нове стварности у њиховом пословању.

Утицај пандемије COVID-19 на начин организовања привредног пословања

Динамички развој светске привреде у последњих пар деценија дугује за слугу прогресивном развоју дигиталних технологија. Информационо-комуникационе технологије (ИКТ) замениле су многе традиционалне институције (Bjelajac, Filipović, 2018). Развој дигиталних технологија је у потпуности преобликовао начин пословања, како привреда држава појединачно, тако и привредних субјеката генерално. Посебно је развој дигиталних технологија утицао на начин организовања пословања привредних субјеката који имају пословне активности на међународном тржишту, како мултинационалним компанијама, тако и привредним субјектима средњег и малог капацитета². Сложена конкуренција у најразвијенијим државама света утиче на потребу прилагођавања свим трендовима у концепту организовања привредног пословања сваког субјекта, па и оних малих привредних субјеката. Са тим у вези, може се закључити да динамика промене начина организовања пословања у контексту савремених трендова који су условљени развојем и применом дигиталних технологија, јесу у корелацији са степеном развоја економије једне државе и њеног тржишта. Промене у начину обављања организације пословања, и генералне организације рада привредних субјеката, јесте динамички процес који је умногоме детерминисан са два фактора, степеном развоја тржишта на којем одређени привредни субјект послује и атрибутима привредног субјекта, као

сфере начина функционисања држава, друштва и појединаца, па последично и привреде односно економије, јесте везан за питање здравствене сигурности друштва, односно појединца.

² Када је реч о малим привредним субјектима, степен усвајања нових начина организовања пословања јесте динамички повезан са степеном развојем самог тржишта на којем послују. Тако у најдинамичнијим привредама света, и мали привредни субјекти јесу значајно изменили начин њиховог пословања у протеклом периоду.

што је његова делатност и величина. У том контексту, организација или измене у организацији пословања привредних субјекта јесу предетерминисане са претходна два фактора, иако нужно исти не искључују и друге факторе. Када се говори о начину организовања пословања привредног субјекта³, нарочито у контексту времена пре избијања пандемије COVID-19, пре свега се мисли на начин организовања пословања који су у функцији максималне експлоатације интерних ресурса и њихово функционално повезивање са различитим аспектима онога што дигиталне технологије доприносе. Било да је реч о интерним процедурама начина организовања пословања, или је пак реч о општим и специфичним пословним процесима који су у функцији квалитетније екстерне комуникације са привредним окружењем, у основи је реч о савременом корпоративном тренду који у фокус ставља различите аспекте дигиталних технологија, било да је реч о хардверским или софтверским решењима. Развој дигиталних технологија, које у основи чине срж треће и четврте индустријске револуције, најдимачније су од свих фактора у прошлости имали утицај на начин организовања привредног пословања.

Организовање привредног пословања пре пандемије вируса COVID-19 јесте било примарно базирано на примени савремених облика дигиталних технологија, било да је реч о софтверским или хардверским решењима⁴. Развој дигиталних технологија ставио је у фокус примену истих у служби унапређења привредног пословања у сваком аспекту пословног деловања привредног субјекта (Ciurjak, 2020). Можемо уочити да тренд унапређења привредног пословања кроз примену алата и механизма који омогућавају дигиталне технологије, јесте јасно видљива у секторским привредама (ИТ сектор; фармацевтска индустрија; индустрија аутомобила; финансијски сектор, итд). Насупрот овим секторима привреде, други сектори привреде показују “отпорност на промене начина организовања привредног пословања”, као што је металуршка индустрија, прехрамбена и прерађевничка индустрија итд. У основи, динамички развој глобалне привреде није могућ без промене начина организовања привредног пословања, а као генератор ових промена, улога и значај различитих аспеката дигиталних технологија јесте фактор од примарног значаја. Наступање пандемије вируса COVID-19, односно глобални одговор држава у светлу њене контроле и заустављања, јесте у многоме утицао како на сам процес обављања привредних активности, тако и на сам начин организовања привредног посло-

³ Организација пословања у основи сваког привредног субјекта јесте уређен интерни механизам обављања свим партикуларних пословних активности унутар привредног субјекта, кроз вертикалне и хоризонталне равни унутрашње организације рада. Од настанка онога што данас зовемо привредним субјектом, начин организације рада као шири концепт привредног пословања, јесте у основи предетерминисан као процес који је интерно уређен, а који у основи ставља све ресурсе привредног субјекта (материјалне и кадровске) у функцију максимизирања резултата успешности у обављању партикуларних пословних активности који као колективни скуп доприносе успешнијем пословању привредног субјекта.

⁴ Свакако да процеси организовања привредног пословања нису нужно везани само за искоришћавање капацитета дигиталних технологија као таквих, већ у основи јесу тако предетерминисани да користе све потенцијалне алате и процесе који су у функцији бољег организовања привредног пословања.

вања. Као никада до сада, глобално друштво и државе света, суочиле су се са новим изазовом опстанка привреде и економије. Такво стање захтева преиспитивање начина организовања привредног пословања, имплементирање нових процеса и тражење алтернативних решења која ће пребродити последице коју пандемија вируса чини на њихово пословање.

Пандемија вируса COVID-19 и измене режима привредног пословања

Измене режима пословања привредних субјеката јесу универзално препознате као релативно сличне свуда у свету. Ово је директно последица сличних или истих мера које су државе од почетка пандемије предузеле ради успоравања и окончања трансмисије вируса међу становништвом. Такође, иако је дошло до потпуног или делимичног прекида пословања, одређени сектори привреде јесу последично били више погођени, док су други сектори показали отпорност на предузете мере усред специфичности својих делатности (Khaled Bin, 2020).

Специфичност глобалног изазова у покушају одговора на пандемију вируса јесте у основи фокусирано на компонентама тзв. корпуса правила социјалног дистанцирања, који у својој основи имају за циљ потпуно или демилимично ограничену интеракцију међу људима⁵. У датим околностима, изазови привредног пословања, како на глобалном тако и на сваком другом тржишту, јесу како организовати пословање које ће уважавати норме поношања које су наметнуте у циљу превенције ширења вируса. Како помирити потребу за радом привредних субјеката и истовремено вршити заштиту становништа од ширења заразе. Одговори на ово питање нису нити универзални као концептуални одговори за све врсте привредних делатности, нити су као такви глобално примењиви свуда у свету, те спектар одговора на ове изазове јесте мултидимензионал и зависи од више фактора.⁶

Традиционални начин организовања пословања јесте почео значајно да се мења и пре пандемије вируса COVID-19, а промене јесу наступиле у најдинамичнијем сектору привреде, ИТ сектору. Специфичности начина обављања

⁵ Актуелна економска криза није генерисана никаквим економским факторима који су до исте довели, као што је то случај био у прошлости са свим кризама. Она јесте настала као директна последица престанка рада привреде односно заустављање у највећем сегменту привредног пословања. Додатни фактори који су последично утицали на већи ниво ове кризе јесу махом везани за нестабилност и неизвесност трајања пандемије вируса, па самим тиме и немогућност давања процена када ће се мере ублажити и укинути, односно када ће се привредно пословање вратити “у нормалу”, односно у период пре вируса..

⁶ Прво, морају се сагледати специфичности стања епидемије на тржишту на којем послује привредни субјект. Друго, делатност привредног субјекта, као и начин обављања послова јесте фундаментално повезано са применом алтернативних концепата организације пословања. Треће, начин организовања пословања јесте делимично и предетерминисан чињеницом да ли привредни субјект своје послове обавља на локалном, регионалном или глобалном тржишту. Сви ови фактори се морају узети у обзир уколико се жели применити неки од концепата алтернативног начина организовања привредног пословања током трајања пандемије вируса.

послова у оквиру ширег опсега онога што се подводи под ИТ сектор, јесте могућност реализације радних задатака без потребе да извршилаца/радник буде концентрисан на једном месту. Из тог разлога, који ипак свакако није и једини, последице затварања економије односно ограничења у кретању људи, јесу имале најмање негативних ефеката за компаније које се баве пословима из области ИТ сектора. У највећем броју случајаве, ове компаније су своје запослене послале на рад од куће, мењајући модел организовања пословања који у есенцији није ни захтевао посебне промене. Запослени су наставили да обављају своје послове од куће или других места, а њихова радна ефикасност јесте остала на истом нивоу, што свакако јесте у највећем сегменту повезано са чињеницом да највећи обим ових послова запослени реализују преко рачунара. Осим обављања послова од куће, ИТ сектор јесте брзо, додатно развио механизме дигиталних комуникација и умрежавања међу запосленим, као и међу запосленим и менаџментом⁷. Када говоримо о алтернативном начину организовања привредног пословања за време пандемије вируса COVID-19, морамо у обзир узети више фактора који утичу на такав општи концепт. Управо на примеру ИТ сектора може се уочити да оно што је алтернативно за друге привредне субјекте и секторе привреде, јесте “пословно природно” за овај сектор, те се у случају ИТ сектора не ради о алтернативном начину организовања пословања, већ само о модификацији већ постојећег начина организовања пословања, а који је опет услед своје специфичности најмање утицајно изложен тренутним ванредним мерама које су на снази. Алтернативни начини организовања привредног пословања јесу нужни за већину других облика привредног пословања. Уколико изузмемо ИТ сектор, последице пандемије вируса односно онога што се предузимало и што се предузима ради заштите становништва, јесте умногоме утицало негативно на највећи део привредних субјеката и начин организовања њиховог пословања. Обустава рада јесте скоро у потпуности прекинула пословање највећег дела привреде, док су само поједини сектори, као ИТ сектор, такве мере могли да превазиђу услед специфичности начина обављања радних и пословних активности. Мере које су предузете јесу највише погодиле секторе привреде која се ослања на потребу да радник обавља активности унутар радних постројења односно места обављања радних задатака (Ки, 2020). Реч о секторима привреде као што је аутомобилска индустрија, прехранбена индустрија, металуршка индустрија, ивент сектор привреде (концерти, биоскопи, позоришне представе и сл.), туризам и угоститељство, сектор саобраћаја и други. Након што је СЗО прогласила пандемију, а затим рестриктивним мерама реаговале и појединачне државе, стао је комплетни саобраћај, и за шест недеља, изгубљено је око осам милиона летова (Вјелажас, Филипović, 2020). Осим ИТ сектора привреде, и делимично финансијског сектора, сви остали сектори јесу масовно погођени предузетим мерама, док начин алтернативног организо-

⁷ Свакако да ИТ сектору ове промене нису биле захтевне, јер природа обављања њихових послова као и сама специфичност делатности сектора, јесте дубоко повезана са ИТ технологијама. Из тог разлога, сви показатељи указују да ИТ сектор не само да није био погођен последицама рестриктивних мера држава, већ је обим ефикасности пословања, као и општи динамички прогрес који постоји у овом сектору, само додатно био настављен.

вања пословања за време пандемије вируса јесте специфично везан за начин обављања послова и радних задатака у складу са природом таквих активности. У центру свих алтернативних начина организовања привредног пословања за време пандемије вируса COVID-19 јесте имплементирање различитих облика дигиталних технологија и онога што иста нуди, те инкорпорирање таквих решења у покушај потпуне или делимичне реорганизације организовања привредног пословања (Strauss, 2020).

Електронска трговина као концепт пословања у време пандемије COVID-19

Алтернативни начини организовања привредног пословања за време пандемије вируса COVID-19 јесу функционално повезани са примарном делатношћу конкретног привредног субјекта. Осим тога, у обзир треба узети различите секторске делове привреде, схватајући да одређени алтернативни начини организовања пословања у одређеним областима привреде нису могућа, или пак су у другим лакша за имплементирање. Посматрајући релевантне статистичке показатеље угрожености или отежаности пословања различитих сектора привреде, јасно је да одређени сектори теже подносе последице пандемије вируса од других (Abay, K. Et al, 2020). Са тим у вези, алтернативни начини организовања привредног пословања јесу више усмерени ка секторима привреде који су значајно угроженији као последица рестриктивних мера држава. У светлу мера које су свуда у свету предузете, алтернативни начини организовања пословања јесу мултидимензионални. Са становишта обављања радних активности, алтернативни начини организовања пословања јесте измештање радника и њихов рад од куће. Ово јесте учињено у секторима као што је ИТ и финансијски сектор. У другим секторима привреде, као што су производни сектори различитих грана привреде где је место радника и извршење његових радних задатак везано за погон, постројење или пак неко друго место из којег није могуће извршити редистрибуцију радних активности, алтернативни начини организовања привредног пословања јесу везани за тзв. корпус мера којима се максимално штити безбедност здравља запослених у оквиру места односно објекта у којем обављају своје радне активности. Реч је о превентивним мерама које смањују могућност заражавања радника за време обављања својих радних задатака, док истовремено омогућава радницима да неометано обављају своје радне активности. У основи, алтернативни начин организовања пословања овде јесте конципиран у контексту обављања самих радних задатака онда и када исто није могуће да се ради на удаљен приступ. Ипак, значајна проблематика пословања привредних субјеката у време пандемије вируса јесте како и на који начин традиционалне начине продаје робе и услуга, односно трговине, које су у основи биле везане за постојање личног контакта између продавца и купца трансформисати у нову реалност пословања. Као одговор на таква питања јавља се концепт електронске трговине.

Појам електронске трговине као алтернативни начин организовања привредног пословања

Алтернативни начини организовања привредног пословања у фокус стављају различиту употребу облика дигиталних технологија које могу бити у функцији успешније организованог пословања. Ипак, да би се могло говорити о употреби дигиталне технологије као механизма организовања привредног пословања, мора се у контекст ставити који модели или форме дигиталних технологија су примењиви. У том смислу, а узимајући у обзир да највећи део облигационих односа јесте заснован на дужничко-поверилачким односима између купца и продавца, дигитална технологија јесте алтернативни начин организовања привредног пословања кроз имплементацију различитих облика електронске трговине. Основна проблематика са којом се суочавају учесници у привредном пословању јесте како и на који начин обављати пословне активности које уважавају нову реалност ограничења која проистичу из примене различитих мера. Уколико изузмемо претходно наведену проблематику организације рада на радним местима када није могуће исте активности изместити у друго, сигурније окружење, онда следећа релевантна проблематика јесте како и на који начин пласирати производе и услуге до потенцијалних или сталних купаца. У основи је реч о измени модела како продаје, тако и комуникације са потенцијалним или сталним купцима. Проблематика није везана само на страни агрегатне понуде, будући да се и сами купци суочавају са последицама истих мера које погађају и привредне субјекте као тржишне учеснике. Проблематика је једнако уочљива и на страни агрегатне понуде, и на страни агрегатне тражње. Управо постулати на којима почива електронска трговина у значајној мери нивелирају проблематику која постоји како на страни агрегатне тражње, тако и на страни агрегатне понуде. Наравно овде је реч о привредним активностима које се у основи базирају на трговини, било да је реч о производима или пак услугама. Традиционални концепти трговине јесу развојем дигиталних технологија умногоме већ измењени, независно од садашње пандемије вируса. Развој дигиталних технологија јесте довео до новог, технички иновираниог начина обављања трговине, који у својој основи бира различита технолошка решења која се као таква имплементирају у свакодневно пословање привредних субјекта и чине оно што једним заједничким именом зовемо електронска трговина. У основи овог начина трговине, јесте примена различитих модела пословне комуникације који имају за циљ продају робе или услуге до коначног купца. Реч о концепту који искључује потпуно или делимично физички, традиционални контакт између купца и продавца, и базира се њиховој пословној интеракцији путем различитих модела електронске комуникације.

Општи нормативни оквир електронске трговине

Електронска трговина се као нов начин обављања привредне делатности појављује и развија са све већим обимом употребе Интернета, и уопште ин-

формационе или дигиталне технологије, а са тиме и са све већом свешћу потрошача о новим могућностима трговања. Основна предност јесте што омогућава тренутну привредну делатност између субјеката који се у тренутку трансакције могу налазити на различитим континентима, и тиме превазилази све досадашње временске, просторне и сваке друге препреке. С друге стране, као и сваки облик правне трансакције, захтева одговарајућу нормативну покривеност, која значајно превазилази могућности националних правних система, посебно у погледу своје практичне примењивости.

Развој електронске трговине условио је прилагођавање свих аспеката трговачке, и шире привредне, делатности одвијању путем дигиталних средстава и начина. Тако смо данас сведоци постојања све већег броја тзв. електронских продавница (е-продавница), посебних начина плаћања, нових облика гаранције, као и новог концепта уговора у смислу његове дематеријализације и симплификације кроз нове, електронске форме, па све до нових изазова у погледу заштите потрошача и заштите података. Сва та питања чине шири оквир нормативног регулисања електронске трговине. Као нова платформа за обављање трговачке делатности, електронска трговина условљава значајне новине у традиционалним уговорним односима, пре свега уводећи нов облик уговора – електронски уговор одн. уговор у електронској форми, који подразумева редефинисање статуса уговорних страна, фаза уговарања, посебне форме и начина испуњења уговора, затим питање електронског потписа и заштите података уговорних страна. Такође, електронску трговину прате и посебна питања везана за временски жиг, кодове, криптографске кључеве, дигиталне сертификате, итд.

Оно што је специфично када се ради о покушајима правног регулисања електронске трговине јесте да су нормативне делатности покренуте практично у исто време и на међународном и на националним нивоима, што и данас захтева висок степен напора у циљу међусобне усклађености, а истовремено у циљу што бољег регулисања електронске трговине. У овом сегменту, тежи се хармонизацији и унификацији, управо имајући у виду глобалну димензију електронске трговине. У даљем тексту аутори ће дати приказ нормативног оквира електронске трговине у Републици Србији, у ширем контексту међународних, и посебно комунитарних, правних извора.

Уобичајено је да се анализа нормативе везане за електронску трговину почне од Модел закона о електронској трговини. Овај документ је сачињен од стране Комисије Уједињених нација за међународно трговинско право 1996. године и креиран да буде модел, отуда и назив „модел закон“, за националне законодавце. Садржину закона чине међународна правила око којих је постигнута најшира сагласност, општег карактера, и то га чини актуелним и примењивим и у савременим условима, упркос све бржем развоју електронских, и уопште, дигиталних комуникација. Такође, у контексту међународних стандарда за електронску трговину, значајан је и Модел закон о електронским потписима из 2001. године, који је посвећен креирању стандарда за националне регулативе електронских потписа, као кључног елемента електронске трговине, који је суштински омогућава. Дотадашњи нормативни напори предузети

под окриљем Уједињених нација добили су конкретизацију у оквиру Конвенције Уједињених нација о употреби електронских комуникација у међународним уговорима (2005. године). Нормативна делатност Европске уније, ослања се на нормативу Уједињених нација, али је више концентрисана на судску праксу, која је означена као најадекватнији извор права у времену брзог развоја технолошких достигнућа, чија је најзначајнија предност у томе што потпуно изостаје политички процес потребан за измену и унапређење нормативе. У контексту електронске трговине, на нивоу Европске уније треба истаћи Директиву 200/31 о одређеним правним аспектима услуга информационог друштва, са освртом на електронску трговину.

Правни оквир регулисања електронске трговине у Републици Србији данас садржи корпус прописа, који се у великој мери ослањају на горепоменуте међународне и комунитарне изворе. Овакав тренд није изненађујућ, чак је и веома пожељан, јер је основни услов функционисања електронске трговине у пракси уједначеност правила по којима се она одвија. Основни циљ јесте стварање правног оквира у коме је електронским документима дат исти статус и пуноважност као и, традиционалним, писаним документима.

Кровни пропис који се односи на електронску трговину у Републици Србији је Закон о електронској трговини (ЗЕТ), који је ступио на снагу 2009. године, са последњим изменама из 2019. године. Исте, 2019. године, донет је нов Закон о трговини, који уводи појмове електронске платформе (као средство путем којег лице које има својство пружаоца услуге информационог друштва, у смислу закона којим се уређује електронска трговина, пружа услугу повезивања странама које тргују електронским путем) и електронске продавнице (као продавнице на интернету преко које трговац нуди робу или услуге). Према овим законима, електронска трговина је део ширег оквира услуга информационог друштва, као посебних врста услуга које се пружају на даљину између пружаоца услуге информационог друштва и корисника услуге путем електронске опреме, на лични захтев и уз накнаду⁸. Овакав концепт одговара комунитарном концепту усвојеном у Директиви 200/31.

Уговарање електронским путем се у највећој мери ослања на Интернет, а интернет је физичким и правним лицима доступан преко посебних правних лица – провајдера услуга, што их неминовно чини учесницима у електронској трговини, посебно кад се узме у обзир посебно правило да се електронска порука сматра примљеном када лице има могућност да јој приступи. За сада, ЗЕТ не регулише посебно улогу интернет провајдера у процесу закључивања уговора у електронској форми, пракса ће показати колико има потребе за тим.

⁸ Примарно је одређена као вид даљинске трговине одн. промета робе и услуга, у националном и прекограничном оквиру, с тим да прекогранично пружање услуга информационог друштва може бити подложно одређеним ограничењима (чл. 5а ЗЕТ). Електронска трговина може да се обавља у три облика: као продаја робе или услуга преко електронске продавнице (што је одређено као основни облик електронске трговине Законом о трговини), затим као продаја робе или услуга преко електронске платформе која повезује трговце и потрошаче (*e-commerce* платформе) и као продаја робе преко електронске продавнице или преко електронске платформе, при чему се роба испоручује потрошачу директно од произвођача одн. велетрговца ("*dropshipping*" као облик електронске трговине).

Уколико се вратимо на појам електронске трговине ЗЕТ, да је то посебна услуга пружа на даљину између пружаоца услуге информационог друштва и корисника услуге путем електронске опреме, на лични захтев и уз накнаду, увиђамо да је важан део појма електронске трговине њено одвијање „на даљину“, што подразумева да нема потребе за истовременим присуством обе стране, као и одредница да се одвија „на лични захтев“, што има за интенцију да из појма електронске трговине издвоји тзв. нежељене/*спам* поруке и информације које могу негативно утицати на избор и одлуку потрошача.

Законом о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању (ЗЕД, 2017), детаљније су регулисани сви посебни аспекти електронске трговине одн. ширег контекста пружања услуга информационог друштва у смислу електронског пословања. Од значаја за предмет рада јесу питања електронског потписа, која ће у даљем тексту бити обрађена.

У контексту електронске трговине, ЗЕТ уводи посебну врсту уговора – уговор у електронском облику (или уговор закључен електронским путем) као уговор који је закључен између пружаоца услуге информационог друштва и корисника услуге путем електронске опреме. Овако дефинисаним појмом уговора у електронском облику потенцира се сама суштина електронског пословања која се огледа у електронском преносу података и њиховој дематеријализацији. Будући да се овим законом уводи у правни систем посебна врста уговора, одређен је и однос овог закона, у погледу правних односа који настају из или у вези са уговорима у електронском облику, према Закону о облигационим односима, и предвиђена је његова субсидијерна примена у односу на ЗЕТ. Слобода закључивања уговора у електронском облику није апсолутна, у смислу да ЗЕТ одређене врсте уговора (за које је законом предвиђена форма солемнизоване исправе, или овера потписа, уговори о јемству) искључује из режима електронског облика.

ЗЕТ промовише принцип тзв. технолошке неутралности и забране дискриминације (Divljak, 2018), у смислу да сви уговори имају исти третман и правно важење без обзира на употребу електронске поруке или електронског облика приликом закључења уговора. Уговор је могуће закључити, одн. могуће је дати понуду или прихват понуде у електронском облику или електронским путем, без утицаја на пуноважност тако закљученог уговора. ЗЕД такође гарантује пуноважност, доказну снагу и истоветност са писаном формом електронском документу.

Имајући у виду спречициности електронске комуникације, посебно су дефинисане обавезе пружаоца услуге информационог друштва у погледу чињења доступним на јасан, разумљив и недвосмислен начин одређених података и обавештења у фази пре закључења уговора, а то се посебно односи на уговорне одредбе, опште услове пословања и кодексе понашања, између осталог (Чл. 12 и 13 ЗЕТ). Такође, електронски облик уговора захтева и редефинисање правног стандарда потврде пријема понуде или прихвата понуде. Код уговора у електронском облику неопходно је да се посебном електронском

поруком потврди пријем електронске поруке која садржи понуду или прихват понуде, изузев ако се ради о уговорима закљученим путем електронске поште или другог облика личне електронске комуникације. Уговор у електронском облику сматра се закљученим у моменту када понуђач прими електронску поруку која садржи изјаву понуђеног да прихвата понуду, а сматра се да је лице поруку примило у моменту када јој може приступити. У односу на ЗОО, ова посебна правила о времену закључења уговора у електронском облику имају статус *lex specialis*-а.⁹

Електронски потпис, и електронски печат, спадају у посебне услуге од поверења у контексту електронског пословања, које пружају одређена тела - пружалац услуге од поверења, чији је циљ гарантовање веродостојности одређених података. Електронски потпис, у смислу ЗЕД, подразумева скуп података у електронском облику, повезаних са другим подацима у електронском облику, или њима придружени, а којим се потврђује интегритет тих података или идентитет потписника. Заснива се на посебним подацима за креирање и подацима за валидацију електронског потписа, који се потврђују сертификатом као посебном електронском потврдом. ЗЕД предвиђа три категорије електронског потписа – обичан, напредни и квалификовани, зависно од нивоа поузданости потврђивања интегритета података и потписника. Све три категорије уживају пуноважност и доказну снагу, али немају све три категорије исто правно дејство као својеручни потпис. Само квалификовани електронски потпис има исто дејство као својеручни, и у одређеним, посебним законом предвиђеним случајевима, може заменити оверу својеручног потписа. Ово је важан сегмент регулација електронских потписа, јер директно остварује стандард функционалне еквиваленције предвиђен Моделом законом о електронској трговини – да електронски потпис може имати исту сврху као својеручни потпис уз испуњење одређених улова који гарантују безбедност и веродостојност.¹⁰

Практична примена концепта електронске трговине уочи и током пандемије COVID-19 и закључна разматрања

Према подацима EUROSTAT-а, који прикупља статистичке податке везане за електронску трговину од 2010. године, током 2018. године, 20% предузећа у оквирима 28 чланица ЕУ су вршили продају својих производа онлине, а удео онлине продаја у укупној потрошњи је износио 17%. Скандинавске земље су током последњих година показале значајан пораст удела електронске трговине у својим привредама (Данска 32%, Норвешка 29%, Шведска 32%). Источноевропске земље чланице ЕУ показују ниже уделе електронске трговине у

⁹ У пракси, треба имати у виду да код уговора закључених у електронском облику нема истовременог плаћања и добијања предмета или услуге, што поруцибину чини кандидатом за посебно правно регулације у контексту закључивања и испуњења ових уговора.

¹⁰ Моделом законом о електронским потписима су предвиђени посебни стандарди за гарантовање интегритета потписа и потписаних информација, који се детаљније конкретизовани у ЗЕД кроз процесе сертификације.

својим привредама, и крећу се око 12%. Уколико погледамо податке који се односе на коришћење Интернета у оквирима чланица ЕУ, током 2018. године 92% предузећа у ЕУ је имало фиксни широкопојасни приступ Интернету. Постојање вебстранице је основна форма присутности предузећа на Интернету, и почетна основа упуштања у електронску трговину, а подаци за 2018. годину показују да је 77% предузећа у ЕУ имало своју вебстраницу и користило је за пословање.

Што се тиче података за Републику Србију, према подацима Републичког завода за статистику, 99,7% предузећа има интернет прикључак, вебсајт поседује 80,4% предузећа. С друге стране, око 68% домаћинстава у Републици Србији поседује Интернет прикључак. Заступљеност интернет прикључка је највећа у Београду и износи 77,5%, у Војводини она износи 68,7%, а у централној Србији 63,8%. Поред тога, око 90,5% домаћинстава поседује мобилни телефон, 43,7% поседују лап топ, а 61,9% поседује широкопојасну интернет конекцију. Такође, око 32% интернет популације користи услуге е-управе. Према подацима Народне банке Србије укупна платна трансакција куповине робе и услуга преко интернета у 2019. износила је 12,3 милијарди динара, и да се годишње уочава раст електронске трговине за око 18%. У првом тромесечју НБС је забележила 3.98 милиона трансакција преко интернета, што је 48.13 % више него у истом периоду 2019. године. Према подацима Министарства трговине, туризма и телекомуникације у Р. Србији је од априла 2020.године, за 200% повећана је онлине куповина прехранбених производа, одеће за 100% а техничких уређаја и рачунарске опреме за 50%. Према подацима који су добијени од стране трговаца, идентификован је пораст е-трговине од 50% до 300%, у зависности од сектора привреде.

Истраживања која су рађена након почетка пандемије, и која се и даље раде, а усмерена су на сагледавање последица пандемије на привредно пословање, показују да државе које су регистровале случајеве заразе, такође показују од 46 до 77% раста у захтевима за услугама које се пружају путем дигиталне и инфомационе технологије. Такође, проглашавање ванредног стања и забране кретања у државама, као мере усмерене на спречавање ширења вируса, имале су за последицу раст онлине продаје између 8 и 10%. Чини се да заиста предстоји својеврсна револуција у одвијању трговине, која је свакако наилазила, али су је услови пандемије значајно убрзали. Важно је апострофирати значај постојања адекватног нормативног оквира који је у функцији неометане примене различитих облика електронске трговине у пракси. Када је у питању Р. Србија, корпус прописа који постоји у овој области јесте нормативно иновирани, те је у складу са општим легислативним решењима која постоје, пре свега на нивоу Европске уније (Zecovic et al, 2019). Када је реч о примени електронске трговине као алтернативног начина организовања пословања за време пандемије COVID-19, репрезентативни подаци несумњиво говоре у прилог значајног потенцијала који овај вид организовања привредног пословања поседује (Riefa, 2020). У раду је констатовано да појава и развој дигиталних технологија јесте, и претходно пандемији вируса, умногоме започела да мења начин организовања пословања, нарочито у ИТ сектору и сектору финансиј-

ских услуга. Ипак, донети електронске трговине јесу ограничени на компаније и субјекте пословања чија примарна делатност је куповина, односно продаја роба и услуга. У овим секторима примена електронске трговине је нужност која је само убрзана појавом пандемије. Када је реч о другим секторима привреде, у раду је закључено да лимитираност примене како дигиталних технологија, тако и електронске трговине, јесте реална и зависна од природе обављања пословних активности, односно организовања пословања пословног субјекта сходно њиховој делатности пословања. У том контексту, електронска трговина јесте алтернативни и, истовремено, и нужни начин организовања пословања привредних субјеката, који се пре свега баве пословима у области ширег концепта трговине.

Литература:

1. Abay, K., Tafere, K., Woldemichael, A. (2020): *Winners and Losers from COVID-19 Global Evidence from Google Search*, Policy Research Working Paper 9268, Development Research Group, Development Economics, <http://www.worldbank.org/prwp>;
2. Bjelajac, Željko, Filipović, Aleksandar. (2020): Lack of Security Culture in Facing the COVID-19 Pandemic. *The Culture of Polis*, Year XVII (2020), No. 42, 383-399
3. Bjelajac, Željko, Filipović, Aleksandar. (2018): Uticaj masovnih medija na degradaciju savremenog društva, u: Uticaj masovnih medija na degradaciju savremenog društva, ur. Željko Bjelajac i Aleksandar Filipović, posebno izdanje, *Kultura polisa*, 9-21.
4. Ciuriak, D. (2020): Digital Trade in a Post-Pandemic Data-Driven Economy, presentation for T20 Trade and Investment Working Group, Riyadh, 21 May 2020;
5. Divljak, D. (2018): Harmonizacija pravila o elektronskoj trgovini i pravo Srbije, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 52, br. 3, str. 909-924, 2018;
6. Khaled Bin, A., (2020), COVID-19 Pandemic: A Snapshot of Global Economic Repercussions and Possible Retaliations, <https://ssrn.com/abstract=3593754>;
7. Ku, S. et al, (2020): The Great Lockdown Recession and International Business, *Rutgers Business Review*, Vol. 5, No. 1, spring 2020, 113- 135;
8. Riefa, C., (2020): Coronavirus as a catalyst to transform consumer policy and enforcement, *JConsum Policy*,
9. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10603-020-09462-0>;
10. Strauss, S., Some Emerging Hypotheses on the Economic Opportunities and Challenges of the Post-Pandemic World, Electronic copy available at: <https://ssrn.com/abstract=3633391>.
11. Zecevic, A., Radovic Stojanovic, J., Cudan, A. (2019): *The Use Of Information And Communication Technologies By Enterprises In The European Union Member Countries*, *Economic Horizons*, September - December 2019, Volume 21, Number 3, 273 – 285;

ALTERNATIVE WAYS OF ORGANIZATION OF BUSINESS ACTIVITIES DURING THE COVID-19 PANDEMIC – CHALLENGES OF ELECTRONIC TRADE

Summary: Withe the emergence of the COVID-19 virus pandemic behavior of the state, society and the individual has completely changed. A pandemic poses a new threat to

society's health security, as well as of the individual, as we have witnessed how, in the past eight months, it has reshaped all spheres of the way states, society and individuals function, and consequently the economy. Authors analyze one of the responses of the economy and economic entities to the consequences of the COVID-19 virus pandemic in the context of the application of e-commerce as a business concept, in changed circumstances, as a mechanism for organizing business. The aim of this paper is to analyze the impact of the COVID-19 virus pandemic on the business of economic entities and the consequent change in the business activity of participants in the market, all in the context of the application of different concepts of e-commerce as a new reality in their business.

Key words: pandemic COVID-19, global economy, business activity, e-commerce